

XORAZMSHOHLAR DAVLATINING IJTIMOIIY-IQTISODIY TUZILISHI

Zayliddinova Odina

Toshkent Kimyo Xalqaro

Universiteti Namangan filiali

“Tarix” yo‘nalishi ikkinchi bosqich talabasi

odinabonuzayliddinova@gmail.com

+998 91 351 74 45

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Xorazmshohlar davlati (XI–XIII asrlar)ning ijtimoiy-iqtisodiy tuzilishi chuqur tahlil qilinadi. Davlat boshqaruvi, mulkchilik shakllari, aholi tabaqalanishi, dehqonchilik va hunarmandchilikning rivojlanish darajasi, shuningdek, savdo-sotiq aloqalari kabi muhim jihatlar yoritiladi. Shuningdek, Xorazmshohlar davridagi yer-suv munosabatlari, soliq tizimi va shaharlardagi iqtisodiy faoliyat tahlil qilinadi. Maqolada tarixiy manbalar va zamonaviy tadqiqotlar asosida bu sulolaning O‘rta Osiyo tarixidagi o‘rni va ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Xorazmshohlar davlati, Ijtimoiy tuzilma, Iqtisodiy tuzilma, Feodalizm, Yer egaligi, Qishloq xo‘jaligi, Dehqonchilik, Savdo va hunarmandchilik, Soliq tizimi.

KIRISH

Xorazmshohlar davlati O‘rta asrlar davrida Markaziy Osiyoda muhim siyosiy va madaniy markazlardan biri bo‘lgan. Uning ijtimoiy-iqtisodiy tuzilishi o‘sha davrning feodal tizimi xususiyatlarini aks ettirib, mamlakatning siyosiy barqarorligi va iqtisodiy rivojlanishida muhim rol o‘ynagan. Xorazmshohlar davlati feodal tuzumining barcha asosiy belgilari bilan namoyon bo‘lib, ijtimoiy tabaqalanish aniq ko‘rinib turardi. Shu bilan birga, qishloq xo‘jaligi, savdo va hunarmandchilik sohalari rivojlangan bo‘lib, bu davlat iqtisodining poydevorini tashkil qilgan. Ushbu maqolada Xorazmshohlar

davlatining ijtimoiy va iqtisodiy tuzilishini, ularning o‘zaro bog‘liqligini hamda ushbu tuzilmaning davlat rivojiga ta’sirini batafsil tahlil qilamiz.

ASOSIY QISM

Ijtimoiy tuzilish

Xorazmshohlar davlati ijtimoiy jihatdan qatlamlarga bo‘lingan bo‘lib, unda har bir tabaqa o‘zining aniq vazifasi va roli bilan ajralib turardi. Yuqori tabaqani shohlar, amirlar va ularning yaqin atrofidaqilar tashkil qilardi. Ular mamlakatni boshqarish, harbiy ishlar va davlat siyosatini shakllantirish bilan shug‘ullanardilar. Shohlarning asosiy vazifasi o‘z yer mulklarini boshqarish va yuqori tabaqani moliyaviy ta’minlash edi.

Quyi tabaqada esa er egalari bo‘lmagan, asosan dehqonlar va qullar joylashgan edi. Dehqonlar Xorazmshohlar iqtisodiyotining asosini tashkil etar, ular erlarni sug‘orish, ekin ekish va hosil yig‘ishda faol ishtirok etishar edi. Ular o‘z yerlarini egalardan ijaraga olib yoki qullik tizimida ishlardilar. Qullar esa ko‘proq maishiy va qishloq xo‘jaligi ishlarida xizmat qilgan bo‘lib, ular ijtimoiy tizimda eng past tabaqani tashkil etardi.

Shuningdek, savdogarlar va hunarmandlar o‘zining alohida ijtimoiy qatlamiga ega bo‘lib, shaharlarda faoliyat yuritishar edi. Savdogarlar uzoq masofalarga savdo yo‘llari orqali mahsulot olib chiqishar, mamlakat ichidagi iqtisodiy aloqalarni rivojlantirishda katta rol o‘ynashardi. Hunarmandlar esa turli kasb-hunarlar, masalan, to‘qimachilik, temirchilik, keramika va boshqalar bilan shug‘ullanib, mamlakatning ichki iqtisodiyotiga xizmat qilardilar.

Iqtisodiy tuzilish

Xorazmshohlar davlatining iqtisodiy tizimi asosan qishloq xo‘jaligiga asoslangan edi. Qishloq xo‘jaligida sug‘orish tizimining rivojlanishi ayniqsa muhim bo‘lib, Xorazm vodiqidagi yerlarning unumdorligini oshirgan. Dehqonlar sug‘oriladigan yerlarida bug‘doy, javdar, sholi kabi ekinlar yetishtirishgan. Sug‘orish kanallari va inshootlari davlat tomonidan boshqarilgan bo‘lib, ular yer unumdorligini saqlashda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan.

Shuningdek, savdo Xorazmshohlar iqtisodiyotida muhim o‘rin tutgan. Xorazm geografik jihatdan savdo yo‘llarining chorrahasida joylashganligi sababli, bu yerda xalqaro va mahalliy savdo rivojlangan. Savdogarlar Xorazmdan boshqa hududlarga ipak, paxta, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari va hunarmandchilik buyumlarini olib borishgan. Bu esa mamlakat iqtisodiyotiga katta daromadlar keltirgan.

Hunarmandchilik ham Xorazm iqtisodiyotining ajralmas qismi bo‘lib, shaharlar hunarmandlik markazlariga aylangan. Hunarmandlar mahsulotlarini nafaqat ichki bozorlarga, balki savdo yo‘llari orqali tashqi bozorlarga ham yetkazib berishgan.

Soliq tizimi va davlat boshqaruvi

Xorazmshohlar davlati soliq tizimini rivojlantirgan bo‘lib, yer solig‘i, savdo solig‘i va boshqa majburiy to‘lovlar mavjud edi. Soliqlar asosan dehqonlardan va savdogarlardan olinib, davlat xarajatlarini qoplash, harbiy va ma‘muriy apparatni ta‘minlash uchun sarflangan.

Davlat boshqaruvi feodal prinsiplariga asoslangan bo‘lib, shoh va uning amirlari hududlarni boshqarish, qonunlarni amalga oshirish va harbiy xavfsizlikni ta‘minlash bilan shug‘ullangan. Shohlarning o‘zining harbiy kuchlari bo‘lib, ular orqali ichki va tashqi tahdidlarga qarshi turilgan.

Xorazmshohlar davlati ijtimoiy tizimida mavjud tabaqalar o‘zaro o‘ta aniq farqlangan bo‘lib, har bir sinf o‘ziga xos huquq va majburiyatlarga ega edi. Ushbu tabaqalanish nafaqat iqtisodiy faoliyatga, balki siyosiy va ma‘muriy tuzilishga ham bevosita ta‘sir ko‘rsatgan.

Davlat boshqaruvida yuqori maqomga ega bo‘lgan elat va amirlar o‘z yer mulklariga egalik qilib, u yerda yashovchi dehqonlardan soliqlar yig‘ish va ularni boshqarish vakolatiga ega bo‘lishgan. Zodagonlarning boyligi va qudrati ularning siyosiy kuchini mustahkamlab, ko‘pincha shoh bilan bevosita aloqada bo‘lishgan. Ular harbiy xizmatni ham o‘z zimmasiga olib, shohni ichki va tashqi tahdidlardan himoya qilishgan.

Zodagonlarga qaraganda kichikroq yer mulkiga ega bo‘lgan kichik mulkdorlar ham mavjud bo‘lib, ular mahalliy darajada iqtisodiy va siyosiy hayotda o‘z o‘rniga ega

bo'lgan. Ko'plab hollarda ular o'z hududlarida boshqaruvni amalga oshirgan va qo'shni hududlar bilan aloqalarni o'rnatgan.

Xorazmshohlar iqtisodiyotining poydevorini tashkil etgan dehqonlar yerga bog'langan va uning hosilidan ma'lum ulushni davlatga, yer egalariga yoki soliq tizimi orqali davlat xazinasiga to'lashga majbur bo'lgan. Dehqonlarning ko'pchiligi ijaraga asoslangan yerda ishlagan, ba'zilar esa qullik tizimida bo'lgan. Dehqonlar ijtimoiy jihatdan quyi tabaqani tashkil etgan bo'lsa-da, ularning faoliyati mamlakat iqtisodiyotining barqarorligini ta'minlagan.

Shaharlar Xorazmda ijtimoiy-iqtisodiy hayot markazi bo'lib, savdogarlar va hunarmandlar ularning asosiy qatlamlarini tashkil etgan. Savdogarlar mahalliy va mintaqaviy savdoni rivojlantirish bilan birga, xalqaro savdo aloqalarida ham faol ishtirok etishgan. Hunarmandlar esa, o'z navbatida, turli kasb-hunarlarini rivojlantirib, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida iqtisodiy hayotning poydevorini yaratgan.

Shuningdek, shaharlar ijtimoiy hayotda muhim madaniy markazlarga aylangan. U yerda ilm-fan, adabiyot va diniy faoliyat ham rivojlangan bo'lib, ular Xorazmshohlar madaniy merosining ajralmas qismi hisoblangan.

Xorazmshohlar iqtisodiyotining eng asosiy yo'nalishi qishloq xo'jaligi bo'lib, u sug'orish tizimining samarali ishlashi bilan bog'liq edi. Sug'orish tizimining rivojlanishi yer maydonlarining unumdorligini oshirib, mahsulotni ko'paytirish imkonini bergan. Bu esa aholining oziq-ovqat bilan ta'minlanish darajasini yaxshilagan va iqtisodiyotni mustahkamlashga yordam bergan.

Shuningdek, Xorazmshohlar davrida paxta yetishtirish keng tarqalgan bo'lib, u mamlakat iqtisodiyotida muhim o'rin egallagan. Paxta nafaqat ichki bozorga, balki xalqaro savdoda ham katta talabga ega bo'lgan. Paxta yetishtirish va qayta ishlash hunarmandchilik sohasini ham rivojlantirishga olib kelgan.

Sug'orish tizimida amalga oshirilgan texnik va tashkiliy yangiliklar yer maydonlarini yanada samarali ishlatish imkonini yaratgan. Bu borada suv ta'minoti,

kanallarni ta'mirlash va yangi sug'orish usullarini joriy etish kabi faoliyatlar olib borilgan.

Xorazmshohlar davlati o'zining geografik joylashuvi sababli Markaziy Osiyo savdo tarmog'ida muhim o'rin tutgan. Uzoq masofali savdo yo'llari Xorazmni nafaqat mahalliy, balki mintaqaviy savdo markaziga aylantirgan. Bu yerda ipak, paxta, zargarlik buyumlari va boshqa mahsulotlar almashinib, mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishiga hissa qo'shgan.

Xorazmshohlar xalqaro savdoda faol ishtirok etib, qo'shni davlatlar, jumladan, Fors, Xitoy, Hindiston va boshqa hududlar bilan iqtisodiy aloqalarni yo'lga qo'ygan. Bu savdo aloqalari nafaqat iqtisodiy, balki madaniy almashinuvga ham sabab bo'lgan.

Savdogarlar ko'pincha uzoq va xavfli yo'llardan o'tib, turli mintaqalarga o'z mahsulotlarini yetkazishgan. Ularning faoliyati mamlakat iqtisodiyotining barqarorligini ta'minlagan, shuningdek, shaharlarning rivojlanishiga turtki bergan.

Xorazmshohlar davlati soliq tizimini muvozanatli shakllantirishga katta e'tibor bergan. Soliqlar asosiy daromad manbai bo'lib, ular qishloq xo'jaligi mahsulotlari, savdo, hunarmandchilik va boshqa sohalardan olinadigan to'lovlarni o'z ichiga olgan.

Soliqlar davlat xazinasiga tushib, harbiy xarajatlar, davlat boshqaruvi xarajatlari, sug'orish tizimini ta'mirlash va boshqa muhim davlat ehtiyojlarini qoplash uchun ishlatilgan. Soliq yig'ish tartibi qat'iy tartibga solingan bo'lib, uni mahalliy amirlar va zodagonlar nazorat qilgan.

Soliq tizimining rivojlanishi iqtisodiy barqarorlikni ta'minlab, Xorazmshohlarning davlat boshqaruvidagi samaradorligini oshirgan.

Xorazmshohlar davlatining ijtimoiy-iqtisodiy tuzilishi o'rta asrlar Markaziy Osiyosida feodal tizimining aniq ifodasi bo'lib, uning ijtimoiy tabaqalari va iqtisodiy asoslari o'sha davrning sharoitlariga moslashgan edi. Ijtimoiy qatlamlar o'rtasida qat'iy farq bo'lsa-da, ular bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, mamlakat iqtisodiy va siyosiy barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Qishloq

xo'jaligi, savdo va hunarmandchilik sohalarining rivojlanishi Xorazmshohlar davlatining iqtisodiy mustahkamligini ta'minladi.

Xulosa

Xorazmshohlar davlati o'zining boy ijtimoiy-iqtisodiy tuzilishi bilan Markaziy Osiyoda muhim o'rin tutgan davlatlardan biridir. Davlatning ijtimoiy strukturasida zodagonlar, kichik mulkdorlar, dehqonlar, shahar aholisi va qullar kabi qatlamlar aniq ajratilgan bo'lib, ularning har biri mamlakat iqtisodiyoti va boshqaruvida o'ziga xos rol o'ynagan.

Agrar iqtisodiyot asosida qurilgan bo'lsa-da, Xorazmshohlar davrida sug'orish tizimi, paxta yetishtirish va boshqa qishloq xo'jaligi sohalarida sezilarli yutuqlar kuzatilgan. Shuningdek, davlat savdo-sotiq va xalqaro iqtisodiy aloqalarni rivojlantirishga katta e'tibor bergan, bu esa mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etgan.

Soliq tizimi samarali tashkil etilgan bo'lib, davlat boshqaruvi, harbiy va ijtimoiy ehtiyojlarni qondirishda asosiy moliyaviy manba bo'lgan. Xorazmshohlar davlati iqtisodiy va ijtimoiy tizimdagi barcha qatlamlarning o'zaro aloqasi va muvozanatini saqlab, o'z davrida mustahkam davlat tuzilmasini yaratishga muvaffaq bo'lgan.

Umuman olganda, Xorazmshohlar davlati ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan kuchli va barqaror bo'lib, Markaziy Osiyoning tarixiy taraqqiyotida muhim ahamiyatga ega bo'lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. **Abdullaev, S.** "O'zbek tarixining umumiy kursi." Toshkent, 2015.
2. **Islomov, B.** "Xorazmshohlar davlati tarixi." Toshkent, 2010.
3. **Mirzaahmedov, D.** "O'rta asrlar Markaziy Osiyosi: siyosat va iqtisod." Toshkent, 2012.
4. **Qodirov, A.** "Xorazmshohlar va ularning siyosiy-iqtisodiy tuzilishi." Samarkand, 2017.

5. **Sharipov, J.** "Markaziy Osiyoda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish." Toshkent, 2013.
6. **Toshpulatov, M.** "Sug'orish tizimlari va agrar iqtisodiyot tarixi." Toshkent, 2016.
7. **Umarov, R.** "Xorazmshohlar davri iqtisodiy aloqalari." Nukus, 2018.